

GYERMEKVÁLLALÁS BIZONYTALAN IDŐKBEN MAGYARORSZÁGI FIATAL PÁROK BESZÁMOLÓI ALAPJÁN

HOLLÓS MARIDA¹ – LAURA BERNARDI²

Bevezetés

Közel húsz évvel a kelet-európai szocialista rendszerek összeomlása után a születési ráták tovább csökkennek, elérve az igen alacsonynak tartott szintet. A huszadik század végére a térség számos országában a teljes termékenységi arányszám jelentősen alatta maradt a népesség reprodukcióját biztosító 2,1-es szintnek, amelyen a demográfia klasszikus elméletei szerint a termékenység stabilizálódik. Ezt a tendenciát néhány demográfus második demográfiai átmenetként írta le (például van de Kaa 1987; Lesthaeghe – Surkyn 1988), és különálló kategóriaként határozta meg a „lowest low” (lehető legalacsonyabb) termékenység szintjét, hogy megkülönböztesse az 1,3 vagy kisebb teljes termékenységi arányszámmal (TFR) rendelkező országokat (Kohler – Billari – Ortega 2001). Magyarország ezen államok közé tartozik: a teljes termékenységi arányszám az 1990-es 1,87-ről 1999-re 1,29-re esett vissza (Council of Europe 2001).

Ezt a jelenséget korábban elsősorban azzal próbálták magyarázni, hogy a régióban a kapitalista rendszerbe való átmenet gazdasági nehézségekkel járt, és ezt követően megnöttek a gyermekevelés költségei. Mások az átmenet után felerősödő, hosszú távú értékváltozások hatását emelték ki. Míg a társadalmi-demográfiai trendek mindkét hipotézist alátámasztják (érték- és gazdasági változás), nem alkalmasak annak magyarázatára, hogy a gyorsan változó körülmények között mennyiben lehetséges az optimalizálás és a kalkuláció, és az értékek hogyan alakulnak át az ilyen változások következményeként. Az egyéni demográfiai viselkedésre gyakorolt hatás mechanizmusait sem tudják feltárni. Tanulmányunkban azt állítjuk, hogy a születési arányszámok csökkenése nem egyszerűen az új gazdasági feltételek értékelésének a következménye, hanem a bizonytalan körülmények közepette új személyes identitások és életstratégiák is formálódtak. Ahogy az erkölcsöt és a célokat eltérően megközelítő neoliberális piaci ideológia összeütközik a régi szocialista értékekkel, a reprodukció köz-

¹ Brown University, Department of Anthropology.

² Max Planck Institute for Demographic Research és University of Lausanne.

ponti kérdéssé válik, és az új stratégiáknak és identitásoknak megfelelően átalakul. Meggyőződésünk szerint az alacsony termékenység jelenségének és jelentőségének megértéséhez egy alulról felfelé építkező narratívákon és az egyének értelmezéseire alapuló megközelítés szükséges. Hogyan illeszkedik a reprodukció az egyének mindennapi életébe, és az erről alkotott elképzeléseik milyen világrépről árulkodnak? Optimistán vagy pesszimistán tekintenek az emberek a világra? Ahogy Carol Delaney megjegyezte, „a reprodukció egyfajta kollektív reprezentáció, közös képek és szimbólumok együttese, amelyeken keresztül egy társadalom megjeleníti magát saját maga számára” (2004. 14). Vagy ahogy Rayna Rapp fogalmazott, „az egyes családok és társadalmi csoportok nagymértékben a reprodukció általuk használt fogalmán keresztül képzelik el a saját maguk és a következő generáció számára megteremtendő jövőt” (1999. 317).

Jelen tanulmány fiatal budapesti párokkal 2003-ban és 2004-ben készült interjúkon alapul. Az elemzés része egy nagyobb kutatásnak, amely a gyermekvállalás intézményi és egyéni motivációs szempontjai közötti kapcsolatot vizsgálja három olyan országban – Magyarországon, Lengyelországban és Bulgáriában –, ahol a termékenység szintje gyorsan a reprodukció szintje alá süllyedt. Tanulmányunkban a reprodukció döntéshozatalát vizsgáljuk Budapesten készült mélyinterjú segítségével. Az elemzés keretét a rendszerváltás után kialakult viszonyok, a gazdasági és szociális területeken érzékelt bizonytalanság adja, amelyben a magatartási alternatívák nem világosak és a cselekvések kimenetele nem mindig látható előre. A demográfiai viselkedést az alanyaink bizonytalan feltételekre adott reakcióján keresztül befolyásolhatja az intézményi változás poszt-szocialista kontextusa. A fiatal párok beszámolóit nemcsak a gyermekvállalás kérdéseiről nyújtanak információt, hanem egy kialakulóban levő társadalom képét is elénk tárják.

A bizonytalanság hatása a családalapításra és a szülővé válásra

A társadalomtudományos irodalomban egyre gyakoribb a felismerés, hogy a fiataloknak az elmúlt évtizedekben a világ minden részén bizonytalan környezetben kellett életük meghatározó döntéseit meghozniuk. A bizonytalanság forrása legyen akár a globalizáció (Blossfeld et al. 2005), akár a társadalmi és gazdasági átalakulás (Róbert – Bukodi 2005), a gazdasági válság (Johnson-Hanks 2005) vagy a szegénység (Schnaiberg – Reed 1974), hatása alapvetően ugyanaz: a döntések lehetséges kimenetele nehezen megjósolható, legyen szó akár továbbtanulásról, akár szakmaválasztásról vagy munkavállalásról. Ahogy Giddens (1999) is utalt rá, „egy elszabadult világban a strukturális feltételek és a társadalmi normák egyre kevesebb segítséget vagy támpontot nyújtanak a döntéshozatalban”. Az oktatási és munkaerő-piaci bizonytalanságok fontos

következményekkel járnak az élet más területein is, beleértve a családalapítást és a szülővé válást. Vajon milyen kimenetele lehet fiatal magyar párok bizonytalan körülmények között hozott családalapítási és gyermekvállalási döntéseinek? A tanulmány jelen fejezetében megvizsgálunk számos modellt, amelyek összekapcsolják a demográfiai következményeket és a bizonytalanság közepette hozott döntéseket. Ez szolgál majd az interjúk elemzésének háttéréül.

A bizonytalan körülmények között hozott döntések és a demográfiai következmények között a legvilágosabb kapcsolat Mills és Blossfeld (2005) modelljében jelenik meg, ahol az elméleti keretet a globalizációnak az életút korai szakaszára gyakorolt hatása jelenti. A globalizáció annyiban érdekes számunkra, hogy bizonytalan feltételeket hoz létre, ezáltal segít megérteni ezeknek az életút fontos döntéseivel kapcsolatos, az egyéni szintű viselkedésre gyakorolt hatásait.

Mills és Blossfeld modelljükben oksági kapcsolatot tételeznek fel a globális erők és a növekvő bizonytalanság között, amelyek a helyi intézmények szűrőjén keresztül jutnak el az egyes társadalmi csoportokhoz. A globalizációt négy egymással összefüggő strukturális változás segítségével ragadják meg: a keletnyugati választóvonal leomlása után a piacok nemzetközivé válása; a dereguláción, privatizáción és liberalizáción alapuló verseny erősödése; a globális hálózatok és a tudás terjedése; valamint a piacok jelentőségének és a világ bármely pontján végbemenő véletlenszerű megrázkódtatásoktól való függésének növekedése. A globalizáció következményei nem egységesek, hanem országonként eltérő fejlődési pályákhoz kapcsolódó különbségek figyelhetők meg. „A fiatalok életútját leginkább befolyásoló intézmények a foglalkoztatási viszonyok, az oktatási rendszerek, a nemzeti jóléti államok rendszerei és a család” (Mills – Blossfeld 2005. 6). Ezek az intézmények határozzák meg a munkanélküliség, az állásbiztonság és -rugalmasság szintjét, az oktatási rendszernek a munkaerőpiacra való belépésre gyakorolt hatását, a szociális háló egyenlőtlenségeket korlátozó szerepét és a családi életstílusok sokféleségét.

Mások, például Regini (2000. 8) szerint az intézményi kontextus fontossága abban áll, hogy „erőforrásokat biztosít és kényszereket teremt a cselekvők számára, amelyeket a különböző alternatívák közötti választás során számításba kell venniük” a bizonytalan környezetben. Heiner (1983) hasonlóan érvel: „a kulturális hagyományok, a társadalmi intézmények és normák szabályozó mechanizmusokként működnek, amelyek korlátozzák a lehetséges cselekvési módok közötti választás rugalmasságát” (Heiner 1983. 12), így ezáltal hasonlóan fontos közbülső változók a globalizáció erői és az egyéni döntések háttérét jelentő, országonként különböző kontextusok között.

A bizonytalanság közepette működő egyéni döntéshozatal megértéséhez Mills és Blossfeld egy „dinamikus racionális döntési” modellt alkalmaznak. Ez feltételezi, hogy „a tipikus cselekvők racionálisan próbálnak viselkedni” (Blossfeld – Prein 1998) abban az értelemben, hogy „háromféle optimum eléré-

sére törekednek: 1. hogy megtalálják a meggyőződésükhöz és vágyaikhoz legjobban illeszkedő cselekvést, 2. hogy a rendelkezésükre álló információk alapján kialakítsák a legmegfelelőbb meggyőződést, és 3. hogy összegyűjtsék a megfelelő mennyiségű információt” (Mills – Blossfeld 2005. 16). Azonban bizonytalan feltételek közepette ezek nehéz feladatnak bizonyulhatnak, mivel magukkal az alternatívákkal kapcsolatban is nő a bizonytalanság, a cselekvések valószínű következményei és az egyes döntésekhez begyűjtendő információ-mennyiség is bizonytalanabbá válik. Feltételezhető, hogy a globalizációból eredő társadalmi-strukturális bizonytalanság csökkenti vagy időben késlelteti a fiatalok hosszú távú elköteleződésre való hajlandóságát – például a partnerkapcsolat vagy a gyerekvállalás területén. Ugyanis ezekhez nem csupán biztos anyagi alap, hanem egy stabil és megismerhető jövő képe is szükséges.

Giddens „kockázati társadalom” koncepciója számos jellemzőjében meg egyezik Mills és Blossfeld modelljével. Giddens (1990, 1991) szerint „a modernizáció egyik legfontosabb következménye a valódi és érzékelt vagy a társadalom által közvetített kockázat rendkívüli felerősödése” (Hall 2002. 175). Ezen túllépve, számos elméleti szociológus, köztük Giddens és Ulrich Beck (1992, 1999) a modern társadalmat kockázati társadalomként írják le, amelyben „a modernitást erős kockázat-érzékelés és -tudat, a kockázat kezelésére és leküzdésére irányuló lankadatlan törekvés jellemzik” (Hall 2002. 175). A modern kockázati társadalom megjelenését a hagyományok és a formális vallás háttérbe szorulásának, a globalizáció és a tömegmédia elterjedésének tulajdonítják. Ebben a kontextusban a kockázat a modernitás legfőbb problémájaként jelenik meg, „mivel egy ember életének kevés olyan aspektusa van, ami egy társadalmilag előre kijelölt vagy megtiltott útvonalhoz valamennyire is hasonló pályát követ”. Lupton (1999. 65–71) szerint ehelyett a modern társadalomban élő ember a lehetőségek világával, kétértelműséggel és folyamatosan megkérdőjeleződő tudással találkozik. Ebben a közegben az egyének arra kényszerülnek, hogy állandóan figyelemmel kísérjék a társadalmi környezetüket, és az így nyert információ befolyásolja a későbbi viselkedésüket és döntéseiket. Wilkinson (2001) véleménye szerint bár Giddens racionális cselekvőt feltételez, az emberek rendszerint beépítik a kockázati tudást a döntéseikbe, „az énré és a családra vonatkozó kockázattudat következtében valószínű, hogy az ezen a két területen hozott döntéseket erősen befolyásolja az aggodalom”. Mivel a reflexivitás és az aggodalom kulcsszerepet játszanak a családdal kapcsolatos döntésekben és viselkedésben, az élet fontos, például a házassággal és a szülővé válással kapcsolatos döntései tudatos tervezést, előrelátást és a velük összefüggő kockázat és aggodalom kezelését követelik meg. A bizonytalan környezetben megjelenő kockázattérlelő attitűd magyarázhatja az élettársi együttélések terjedését (a házassággal szemben), az intim kapcsolatok kezdeti életkorának emelkedését és a csökkenő gyermekvállalási szándékot. Mindezek a jelen-

ségek a személyközi elköteleződések terén jelentkező kockázatot és aggodalmat mérséklő stratégiáknak tekinthetők.

Johnson-Hanks (2005) némileg eltérően vélekedik a bizonytalan feltételek között történő döntéshozatali folyamatról. A szokásos demográfiai survey-vizsgálatok reprodukciós szándékokra vonatkozó kérdései és a kameruni nők válaszai közötti diszkrepanciát vizsgálva bírálja az uralkodó, nyugaton széles körben használt racionális döntésméletet.

Kamerun az elmúlt két évtizedben gazdasági válsággal küzdött, amelyben az ország világgazdaságra irányuló kivitele visszaesett, amelynek eredménye egy fokozódó nélkülözéssel, etnikai konfliktusokkal és bizalomhiánnyal terhelt időszakot lett. Ezt Mbembe és Roitman (1997) „a válság megszokott állapotaként” jellemezték. A krízis az élet minden területét áthatotta, beleértve a gazdaságot és a társadalmi kapcsolatokat. A kameruniak ennek következtében az életet „objektíve kiszámíthatatlannak látják, és a válság segít legitimálni és megerősíteni azt a képet, hogy a világ bizonytalan” (Johnson-Hanks 2005. 366). Ebben a közegben a tervek, beleértve a házassággal, a reprodukcióval, a munkavállalással vagy a tanulással kapcsolatos elképzeléseket, nem előzetesen születnek, hanem a nők megpróbálnak minden lehetőséget megragadni és valamiképpen túlélésre törekednek. Johnson-Hanks „józan opportunizmusnak” nevezi ezt a világhoz fűződő viszonyt, amely szerint „a cselekvés nem arra irányul, hogy felépítsenek egy jó tervet, és hogy azt kövessék, hanem hogy hatékonyan reagáljanak a váratlan, hirtelen lehetőségekre, amelyeket az élet hozhat. Szélsőséges bizonytalanság közepette, amikor minden szabály folyamatosan változik, nem a legjobb stratégia működik, hanem a legrugalmasabb” (Johnson-Hanks 2005. 377). Ennek a döntéshozatali folyamatnak a következtében az életesemények, mint például a tanulás, a házasságkötés, az első gyermek megszületése vagy a szülői házból való elköltözés időzítése szélsőségesen változékonyak.

A bizonytalan körülmények között történő döntéshozatal kameruni példája alapján a szerző bírálja a domináns nyugati szellemi hagyományt, a racionális döntések elméletét, amely a cselekvést egy előzetes szándék megvalósulásának tekinti. Ezek a modellek azt feltételezik, hogy „a cselekvők alternatív eszközök közül választanak, hogy a vágyott célt elérjék. (...) a cselekvők maximalizálnak valamit – hasznot, presztízst vagy anyagi nyereséget” (2005. 377). Bizonytalan helyzetben, amikor a választási lehetőségek, az alternatívák nem világosak, hanem folyamatosan átalakulnak, és ahol állandóan változnak azok a célok, amelyekre az emberek törekednek, ez az elemzési mód nem állja meg a helyét, és akkor sem alkalmazható feltétel nélkül, amikor a nyugati világban a bizonytalanság közepette hozott döntéseket vizsgálják. Ezek alapján a szerző a kameruni példát a bizonytalan feltételek között történő döntéshozatal általános mintájának tekinti.

Ezekkel a nézetekkel szemben Friedman, Hechter és Kamazawa (1994) azt állítják, hogy a bizonytalanság gyökeresen eltérő hatást fejt ki a gyerekvállalást és házasságkötést érintő döntésekre. Véleményük szerint bizonytalan helyze-

tekben az emberek nem tudnak hasznossági kalkulust alkalmazni, hanem a bizonytalanság csökkentésére törekednek. Mivel ehhez kevés lehetséges stratégiai választás áll az átlagos egyének rendelkezésére, ezért visszavonhatatlan társadalmi kapcsolatokba próbálnak beágyazódni. Ilyen hosszú távú elköteleződés a szülővé válás, és a szerzők szerint „a gyermekvállalásra való készítés azok körében a legnagyobb, akiknek a bizonytalanságot csökkentő alternatív útvonalai korlátozottak vagy lezárultak. A gyermekvállalás következtében az élet bizonytalanból viszonylag biztossá válik” (Friedman et al. 1994. 383).

A poszt-szocialista társadalmi és gazdasági viszonyokat a bizonytalanság uralja (lásd például: Perelli-Harris 2008; Philipov – Spéder – Billari 2006; Róbert – Bukodi 2005). Philipov és Dorbritz (2003) szerint a helyzet különösen drámai volt ebben a régióban, mivel a bizonytalan körülmények a korlátozott lehetőségek miatt „nagyfokú biztosságot” jelentő hosszú szocialista időszak után jelentek meg. Ezek a feltételek a családalapítás szempontjából előnyösek voltak, mivel a szocialista rendszerek „nagyfokú biztosságot” nyújtottak számos fontos életesemény tekintetében, az ingyenes oktatástól a teljes foglalkoztatottságig. Ezáltal az egyének elég stabilnak érezték a helyzetüket ahhoz, hogy olyan tartós, az életüket végleg megváltoztató döntéseket hozzanak, mint a házasság vagy a gyermekvállalás. Az elnyomó rendszerből a demokratikus társadalomba való átmenet következtében az állami intézmények átalakultak, a korábbi rend megbomlott. Számos elemző szerint (Philipov – Dorbritz 2003; Philipov – Spéder – Billari 2006) nemcsak a gazdasági és a jogrendszer alakult át, hanem ez a drámai változás a társadalmi normákat is felbomlasztotta, átalakította a társadalmi kötelekeket és kapcsolatokat, és egy olyan anomias állapotot hozott létre, amely „lerombolja a tájékozódási lehetőségeket, ezáltal növeli a bizonytalanságot” (Philipov – Dorbritz 2003. 162). A rendezetlenség hasonlóképpen erősíti a bizonytalanságot: az egyének többé nem számíthatnak a társadalom vagy az állam támogatására, hanem egyedül kell fontos döntéseket meghozniuk. Ennek gyakran az a következménye, hogy elhalasztják az olyan vissza nem vonható döntéseiket, mint a házasságkötés vagy a gyermekvállalás, vagy inkább az olyan visszafordítható alternatívákat választják, mint az élettársi együttélés és a gyermektelenség.

Az ismertett elméletek figyelembevételével az adatelemzés során a következő kérdéseket tesszük fel. A családalapítás és a gyermekvállalás szempontjából hogyan jellemezhetők a fiatal magyar pároknak az őket körülvevő bizonytalan körülményekre adott válaszaik? Ezekben a bizonytalan időkben vajon követnek a magyar fiatalok valamilyen konkrét tervet a családalapítással és a gyermekvállalással kapcsolatban? Ha igen, a bizonytalan körülmények milyen hatással vannak ezekre a tervekre? Vagy viselkedésük inkább „józan opportunizmusként” írható le, amelynek jegyében megragadják az adódó lehetőségeket? Ha így van, akkor ez milyen hatást gyakorolhat a tervezett életeseményeik sorrendjére?

Poszt-szocialista társadalmi-gazdasági feltételek

Az 1990-es években Magyarországon, a korábbi kommunista blokk többi országához hasonlóan, az intézményi környezet, a társadalmi struktúra és a gazdaság drasztikus és gyors változásokon ment keresztül. Bár a szocialista rendszert a hatékonyság hiánya, elosztási problémák és hiány sújtották, egyfajta „jóléti államnak” volt tekinthető (Gal – Kligman 2000. 68). A lakhatást, az oktatáshoz való hozzáférést, az egészségügyi ellátást és az alapvető élelmiszerekhez való hozzájutást erősen támogatták, és az állam teljes foglalkoztatottságot, anyasági juttatásokat és olcsó gyermekellátást biztosított. Ezen kívül az állam „törvénybe iktatta a nép szociális jogait és – legalábbis elvben – felelősséget vállalt azért, hogy biztosítja az állampolgárok alapvető szükségleteit az egyenlőtlenségek gazdasági következményeinek enyhítése révén” (Gal □ Kligman 2000. 70). A piacgazdaságra való áttérés után az országos és a helyi politikai szervezetet a jogi és a jóléti rendszer terén átalakították. A poszt-szocialista országokban a rendszerváltást először optimizmussal fogadták, a kommunizmus összeomlását üdvözölték, és az új rendszertől remélték a demokrácia, a civil társadalom megteremtését és a gazdaság újjáélesztését. Azonban hamar világossá vált, hogy a felmerülő gazdasági és szociális nehézségek fényében „az átmenet fogalma és annak lineáris, evolúciós fejlődésként való felfogása, amely a poszt-szocialista folyamatok megragadására szolgáló paradigma lehetne” (Rivkin-Fish 2005. 8) felülvizsgálatra szorul.

A gazdasági átmenet azonnali következménye a recesszió, a GDP drámai visszaesése volt. A lakosság a jövedelemegyenlőtlenségek erőteljes emelkedését és a szegénység gyors terjedését tapasztalta meg. Különösen a munkaerőpiaci jelenségek voltak aggasztóak: a nők és a férfiak, de különösen a nők esetében nőtt a munkanélküliség. A szociálpolitika változása is váratlan volt, a családpolitika szerkezete és a juttatások reálértéke drasztikusan megváltozott. Az 1995-ös Bokros-féle megszorító csomag különösen kemény intézkedéseket tartalmazott: a kormányzat felsőoktatási tandíjat vezetett be, jövedelemtől függővé tette a családi pótlékot és az anyasági ellátást. Ez alapvetően azt jelentette, hogy a magasabb jövedelmű párok elvesztették a családtámogatásra való jogosultságukat. Ezen kívül jelentősen lecsökkent a családi pótlék reálértéke, amelynek névértékét a mesterségesen felgyorsított infláció ellenére sem növelték. A Bokros-csomag a gyed-et is megszüntette, amely juttatás korábban az arra jogosultaknak lehetővé tette, hogy a gyermek két éves koráig otthon maradjanak és megkapják a korábbi fizetésük 65–75%-át. Bár az új kormány 1998-ban eltörölte a jövedelmi tesztet, és a családi pótlék ismét alanyi jogon jár, a változások pszichológiai hatásai maradandónak bizonyultak: az egyének elvesztették a családpolitika stabilitásába vetett bizalmukat. Az abortusz kérdé-

se szintén zavart okozott. Bár a rendszerváltás utáni abortuszzabályozás valójában liberálisabb volt, mint a szocialista időszakban, a médiában zajló vita (és talán a Lengyelországban bevezetett szigorú abortusztörvény) még inkább destabilizálta a gyermekvállalási terveket.

A gazdasági feltételek megváltozásának fontos következménye volt a társadalmi egyenlőtlenségek erősödése, a szegénységi küszöb alatt élő családok számának a növekedése és egy új, elsősorban vállalkozókból álló vagyonos osztály kialakulása. Míg az államszocializmus idején „a támogatott mobilitás soha nem volt teljesen sikeres és fokozatosan felhagytak vele” (Ferge 2000. 267), a társadalmi megkülönböztetés és a szegénység más országokhoz képest „csekély” volt (Ferge 2000). A piaci mechanizmusok azonban már a szocialista rendszer alatt új egyenlőtlenségeket kezdtek létrehozni, amelynek következtében „az 1980-as évek közepére létrejött egy új vállalkozói osztály, egy új elit, amelynek előjogai a tőkejavakon alapultak” (Szelényi – Manchin 1987. 117). Andorka és Spéder (1996) szerint a poszt-szocialista átmenet után ezeknek az eliteknek a jövedelmi pozíciója jelentősen javult. Szívós és Tóth (1999) vizsgálata szerint a rendszerváltás utáni osztályhierarchia legtetetején egy nagyon vékony réteg, egy rendkívül gazdag elit helyezkedett el, a hierarchia másik, legalább pólusán pedig a lakosság jelentős része, nagyjából 30%-a a létminimumon élt. A társadalmi mobilitás és a siker szabályai is megváltoztak. Az átmenet negatív következményei felülmúlták az olyan pozitív fejleményeket, mint például a parlamentáris rendszer, a szabad választások és a civil társadalom megjelenése.

Míg néhány szociológus (Neményi – Tóth 1998) azt állítja, hogy más poszt-szocialista országokhoz hasonlóan a rendszerváltás után a nők helyzete Magyarországon is rosszabbra fordult, mások (Spéder 2006) azt találták, hogy a munkanélküliség a férfiakat erősebben sújtotta. Ennek az volt az oka, hogy az átmenet leginkább a nehézipart és a mezőgazdaságot érintette, míg a női foglalkoztatás bástyája, a szolgáltató ágazat viszonylag érintetlen maradt. A rész-munkaidő lehetőségei azonban a rendszerváltás után beszűkültek, megnehezítve a nők számára a fizető munka és a családi kötelezettségeket összeegyeztetését. Szintén inkább a nők gazdasági helyzetét rontotta a szociális jóléti ellátások csökkenése vagy megszűnése. Az egészségügyi és gyermekellátási szolgáltatások állami támogatásának csökkenésével és a vállalatok által fenntartott gyermekellátási intézmények szinte teljes megszűnésével sok nő egyre inkább gondozói szerepbe került, míg mások inkább a karrier-lehetőségeket választották, aminek következtében távol kerültek az anyaságtól és a családtól. Bár a kommunista kormányzat soha nem fogalmazott meg nyílt pronatalista politikát, családpolitikája révén támogatta a reprodukciót. Az egymást követő poszt-szocialista kormányoknak nem volt következetes ideológiájuk, és nem biztosítottak jelentős, a gyermekvállalást támogató szolgáltatásokat. Például a kormányra 1994–1998, illetve 2004–2008 között nem volt jellemző a pronatalista

ideológia, szemben az 1998–2002 és 2002–2004 közötti évekkel. Az átmenet demográfiai következményei különösen a termékenység és a házasodás terén voltak szerteágazók. A termékenység jelentős visszaesésén kívül az egykori szocialista blokk országaiban a fertilitással kapcsolatos más tényezők is alapvetően megváltoztak. Az élettársi együttélés a fiatal felnőttek között széles körben elterjedt; a házasságkötési arányszámok csökkentek; a házasságon kívüli születések aránya megnőtt; a válási arányszám a szocialista időszakot jellemző magas szintről még tovább emelkedett, és a szülői házból való elköltözés későbbre tolódott (Aassve et al. 2006). A termékenységi trend időbeli változásának részletes elemzése különösen Magyarországon mutatja világosan, hogy a gyermektelen, az egy vagy a kettőnél több gyermekkel rendelkező nők aránya csökkent, és a kétgyerekes családmodell vált dominánssá. A gyermektelen nők aránya korábban nem tapasztalt alacsony értékre (7-8%-ra) esett vissza, (Spéder – Kamarás 2008. 609). A következőkben ismertetjük ezeknek a folyamatoknak a magyarázatára vonatkozó feltevéseinket, amelyeket a rendszerváltás után szülőképes korba lépő magyar fiatalok családra és termékenységre vonatkozó attitűdjeinek segítségével vizsgálunk.

Adatok és módszerek

A magyar fiatalok termékenységről és családalapításról vallott nézeteinek megismeréséhez interjúvázlaton alapuló, részben strukturált interjúkat használtunk, amelyeket egy háttér-információkat tartalmazó kérdőív egészített ki. Az interjúvázlat öt témát ölelt föl, amelyek az életút fordulópontjai szerint időrendben következtek egymás után. Az érintett témák a következők voltak: 1. gyermekkor és társadalmi háttér, 2. a partnerkapcsolatok története, 3. gyermekvállalási szándékok és a gyermekvállalás története, 4. az ország szociális helyzete az átmenet előtt és után, 5. a jövőre vonatkozó tervek, szándékok és aggodalmak. A mintaválasztás szempontjai az életkor, a családi állapot és az iskolai végzettség voltak. Mivel a demográfiai változások a városias területeken korábban mennek végbe, a kutatást leszűkítettük a főváros, Budapest lakosságára. Az összes interjúalany a szocialista korszak szülőtte, és ennek a kultúrának az értékei és elvárásai közepette volt gyermek, azonban felnőtté a rendszerváltás idején vált. Egy olyan generációt képviselnek, amely kénytelen volt elvárásait és céljait a megváltozott környezetnek megfelelően átalakítani, újraértékelni.

A mintában két iskolai végzettségi szint szerepel. Az „alacsony iskolázottság” alatt a legfeljebb középfokú végzettséget értjük, míg a „magasan iskolázottak” közé a főiskolát vagy az egyetemet végzettek tartoznak. A családi állapot lehet „egyedülálló”, „házas”, „élettársal élő” vagy „látogató partnerkapcsolatban élő” (Living Apart Together = LAT). Az utóbbi alatt azt értjük, hogy a válaszadónak van egy olyan tartós partnere, akivel nem házasodott össze és

nem él közös háztartásban. Az „apart” kifejezés a jelenség földrajzi, a „together” pedig annak társadalmi dimenziójára utal.

1. A budapesti vizsgálat mintájának néhány jellemzője
Sample Budapest study: selected characteristics

Azonosító	Pár	Családi állapot, családi állás	Gyermekszám	Életkor	Iskolai végzettség	Munkaerő-piaci státus, foglalkozás
1	Éva Feri	élettársi kapcsolat	gyermektelen	25 28	egyetem gimnázium	hallgató egyetemi hallgató
2	Emese Károly	élettársi kapcsolat	gyermektelen	26 26	egyetem egyetem	szállítmányozási cég jogtanácsos
3	Piroska János	élettársi kapcsolat	gyermektelen	25 31	szakközépiskola szakközépiskola	hallgató technikus
4	Eszter Tamás	látogató partner- kapcsolat (lát)	gyermektelen	20 28	szakközépiskola szakközépiskola	hallgató bolti eladó
5	Anna Gábor	élettársi kapcsolat	gyermektelen	29 29	egyetem egyetem	hallgató kutató
6	Kati Sándor	élettársi kapcsolat	gyermektelen	23 36	szakközépiskola egyetem	munkanélküli munkanélküli
7	Márta Péter	házas	gyermektelen	24 31	egyetem phd	phd-hallgató kutató
8	Júlia Pali	lat	gyermektelen	32 42	egyetem egyetem	tanár tanár
9	Lilian Gyuri	élettársi kapcsolat	gyermektelen	31 31	egyetem egyetem	idegenvezető vezető tanácsadó
10	Anna Szabolcs	élettársi kapcsolat	gyermektelen	26 25	gimnázium gimnázium	egyetemi hallgató részmunkaidős ügynök
11	Teri Miklós	házas	gyermektelen	27 28	egyetem egyetem	piackutató tervező és mérnök
12	Rózsa Krisztián	élettársi kapcsolat	gyermektelen	25 31	gimnázium szakközépiskola	pincér pincér / szakács
13	Ági Robi	házas	gyermektelen	29 33	egyetem egyetem	banktisztviselő mérnök / termelésvezető
14	Sára Józi	lat	gyermektelen	26 32	gimnázium egyetem	egyetemi hallgató rendőr
15	Zsuzsa Laci	házas	1 gyerek	28 28	technikum egyetem	munkanélküli (anyasági ellátáson) vállalkozó
16	Dóra Elemér	házas	1 gyerek	30 31	egyetem phd	fordító tudományos segédmunkatárs
17	Ilonka Matyi	élettársi kapcsolat	1 gyerek	30 33	egyetem szakközépiskola	könyvelő üvegipari munkás
18	Nóra Zsolt	házas	1 gyerek	27 31	szakközépiskola gimnázium	hivatalnok ács / vállalkozó
19	Mari Ottó	Házas	1 gyerek	30 29	egyetem egyetem	hivatalnok (anyasági ellátáson) cégevezető

Jelen tanulmányban 38 személlyel, azaz 19 párral készült beszélgetést elemzünk. Közülük 7 pár volt házas, 9 élettársi kapcsolatban, 3 pedig látogató partnerkapcsolatban élt. Öt párnak (10 válaszadónak) egy gyermeke volt, a többiek gyermektelenek voltak. A mintába tartozók többsége 1973 és 1975 között szü-

letett. A legfiatalabb válaszadó 1980-ban, a legidősebb 1962-ben látta meg a napvilágot.³ Tehát a legtöbben a tízes éveik elején voltak a rendszerváltás idején. Huszonnyolc személy magasán, tizenkettő alacsonyan képzett volt.⁴ Az iskolázottak felülreprezentáltsága nem véletlen; azt az alcsoportot kívántuk megcélolni, amely feltehetőleg többet várt a rendszerváltástól. Mint Aassve és szerzőtársai (2006) megjegyezték, a kormányzat által elindított oktatási expanzió, az emelkedő munkanélküliség és a növekvő verseny „egyre inkább láthatóvá tette az oktatás és a releváns szakmai végzettség jelentőségét. Ilyen körülmények között a munkaerőpiac egyre magasabb elvárásokat támasztott a munkaerővel szemben, és minden valószínűség szerint ez sokak preferenciáit a magasabb végzettség és képzettség megszerzése felé mozdította el” (Aassve et al. 2006. 135). A gyermektelen párokkal készített interjúk alkotják a minta nagyobb részét, azonban a gyermekvállalási életkor szempontjából nem reprezentálják a budapesti helyzetet. Mivel az érdeklődésünk elsősorban a fiatal budapestiek szülővé válással kapcsolatos megfontolásaira irányult, ez a célpopuláció megfelelőnek tűnik. Minden esetben a párok mindkét tagjával készült interjú.

A beszélgetéseket egy magyar kutatási asszisztens készítette, aki a project kidolgozásában is részt vett a Max Planck Demográfiai Kutatóintézetben. Az interjúkat magnóval rögzítették, magyar nyelven leírták, majd angolra fordították. A szövegeket tematikusan, alulról felfelé építkezve kódolták (Strauss 1987). Az elemzésnek ebben a fázisában az adatközlők válaszait klaszterekbe (kategóriákba) rendezték a gyermekvállalás, az életcélok, a családalapítással, munkavállalással, a nemek és generációk közötti kapcsolatokkal összefüggő elvárások, valamint bármely más esetleg felmerülő dimenzió szerint. Például a gyermekvállalási szándékkal összefüggésbe hozott előfeltételek esetében összeváltuk a beszélgetések során felmerülő kategóriákat. A *folyamatos összehasonlítás módszerét* követve minden kategórián belül szisztematikusan összeváltuk ugyanannak és különböző személyeknek a megnyilatkozásait, hogy az általánosabb jelentőségüket megértsük. Egy további lépésben a kategóriákat hasonlítottuk össze, hogy feltárjuk a közöttük levő kapcsolatokat és feltérképezzük a gyermekvállalással kapcsolatos megfontolások összetettségét. A fenti példánál maradva, miután meghatároztuk, hogy milyen elemei vannak a gyermekvállaláshoz szükséges előfeltételeknek, megpróbáltuk megérteni, hogyan érveltek ezek mellett a válaszadók, és az érveléseikben mennyiben utaltak a szocialista múlttól alkotott elképzeléseikre.

Az első feltáró elemzés alapján jelen tanulmány a következő kérdésekre összpontosít: gyermekvállalási szándékok, a gyermekvállalás időzítése, a

³ Az 1. táblázatban és a szövegben olvasható életkorok a kutatás időpontjára (2003–2004) vonatkoznak (a Szerk.).

⁴ A „magasan iskolázottak” közé számítva három középfokú végzettségű egyetemi hallgatót is (a Szerk.).

gyermekvállalás előfeltételeiről alkotott elképzelések, az ország szociális állapotának megítélése az átmenet előtt és után, a jelenlegi bizonytalan életkörülmények pszichológiai következményei, aggodalmak és az „otthon” fogalma.

Eredmények

Gyermekvállalási szándékok: gyermeket mindenképpen, legfeljebb kettőt, de nem többet

A gyermekvállalási szándékok elemzése rámutatott arra, hogy az adatközlők szinte kivétel nélkül szeretnék gyermeket, és családi állapotukra való tekintet nélkül a legtöbben azt mondták, nem tudják elképzelni az életüket gyermek nélkül. Ezek az adatok egybecsengenek a 2003-ban, reprezentatív mintán végrehajtott *Population and Policy Acceptance Survey* eredményeivel, amelyek szerint Magyarországon a nők 7,8%-a, a férfiak 14,8%-a szándékozik gyermektelen maradni.

A gyermektelen csoportban az élettársi kapcsolatban és a házasságban élő párok, a nők és a férfiak egyaránt ezen a véleményen voltak. Emese, 26 éves diplomás, aki együtt él a barátjával, például azt mondta: „Szerintem a gyerekek borzasztóan fontosak. Már holnap szülnék, ha megtehetném. Gyermekkorom óta mindig is szerettem a gyerekeket.” Párja, a 26 éves Károly egyetértett ezzel, csakúgy, mint a 28 éves Feri, egyetemi hallgató, aki ezt mondta: „már neveket keresgélünk és már az időzítésről is beszéltünk”. A 25 éves egyetemi hallgató Éva megjegyezte: „gyerek nélkül nincs szerelem. Egy házasság nem házasság, ha nincsenek gyerekek. Senki más nem néz úgy rád, mint a gyereked, és senki nem bízik úgy benned, mint ő. Úgy érzem, csak úgy fizethetem vissza, amit az édesanyámtól kaptam, ha gyerekem lesz. Ha nem lenne gyerekem, nem tudnám visszafizetni, amivel az édesanyámnak tartozom.” Krisztián (31) és Rózsa (25), alacsonyabban iskolázott együtt élő pár, hasonló érzésekről számolt be. Bár a foglalkozásuk – pincérek egy tengerjáró hajón – nem ideális a gyermekneveléshez, mindketten úgy érezték, hogy az életük értelmetlen lenne gyermekek nélkül. Krisztián megjegyezte, hogy „minden egyes alkalommal, amikor megpillantok egy kislányt, azt kívánom, hogy bárcsak nekem is lenne egy, és hasonlítana Rózsára”.

Amikor azt kérdeztük, mit tennének, ha kiderülne, nem lehet gyerekük, egyetértettek abban, hogy minden lehetőséget kipróbálnának. Például Péter (31) kijelentette, hogy „elmennék egy orvoshoz, megpróbálnánk a mesterséges megtermékenyítést. Nem pártolom az örökbefogadást, de egy idő után még erre is rá lehetne beszélni”. Emese (26) azt mondta, hogy „mély depresszióba süllyednék, ha ez kiderülne. Azt hiszem, végül örökbe akarnék fogadni, de csak ha nincs más lehetőség”.

Ami a vágyott gyermekszámot illeti, a válaszok meglepőek voltak ebben az alacsony termékenység jellemezte környezetben. Károly (26) kivételével, aki saját bevallása szerint csak „egy, maximum két gyereket” akart, a többiek választai kettőtől négyig terjedtek. „Mindenképpen több, mint egyet”, mondta Feri (28), „és lehetőleg hármat”. Éva (25) azt mondta, hogy „három biztosan akarok, egy nem elég”. Krisztián (31) és Rózsa (25) egyetértett abban, hogy „kettőt biztosan, de talán három is lesz belőle”. Márta (24) kettő, Péter (31) három gyereket akart.

A gyermekes interjúalanyok között házasságban és élettársi kapcsolatban élő párok is voltak. A gyermekvállalásra mindannyian pozitívan tekintettek, és a legtöbb együtt élő pár előbb vagy utóbb össze akart házasodni. Amikor arról kérdeztük őket, hogy miért és hogyan döntöttek el, hogy gyermekük lesz, a legtöbben ezt az események egyfajta természetes rendjének tekintették. Dóra (30) például azt mondta, hogy „mindig anyatípus voltam. Mindig tudtam, hogy anya akarok lenni, és nagyjából három éve pánikba estem, hogy nincs párom. Amint összejöttünk Elemérrel, elkezdtünk egy babáról beszélni, és abbahagytuk a védekezést”. A férje, Elemér (31) szerint „ez nem volt egy tudatos terv. De amint gyereked lesz, rájössz, hogy ez a világ legcsodálatosabb dolga”. Zsolt (31) és Nóra (27) akkor kezdtek el a gyerekvállalásról beszélni, amikor látták, hogy a kapcsolatuk boldog és stabil. „Ez ráébresztett minket, hogy ennek házasság lesz a vége”, mondta Zsolt, és az esküvő után abbahagyták a védekezést. Ilonka (30) nem igazán vágyott gyerekekre egészen addig, amíg nem találkozott a párja, Matyi (33) korábbi házasságából származó lányával. „A szüleim féltek, hogy engem is ott fog hagyni, mint ahogy az első feleségétől is elvált. De nekem ez nem számított. Gyereket akartam tőle.” Ez azt jelzi, hogy a fiatal nők párkapcsolat nélkül is vágyhatnak gyerekekre. Az élettársa, Matyi (33) beszámolója szerint mindkét gyermek „teljes mértékben tervezett volt”.⁵

Ami a második gyermekkel kapcsolatos terveket illeti, egyik gyermekes pár sem mondta, hogy itt meg szeretne állni, azonban egyikük sem nyilatkozott úgy, hogy három gyermekre vágya. A kétgyerekes család a normatív modell Magyarországon, és a párok is erre törekedtek. A gyermekesek valamennyire realisabban szemlélték a gyermekvállalás mindennapokban jelentkező következményeit és az anyagi terheket, mint a gyermektelen csoport. Ennek megfelelően egy harmadik gyermek nem szerepelt a terveik között. Mint ahogy Elemér (31) megjegyezte, „nem engedhetjük meg magunknak”. A második gyerekekre vonatkozó tervekről azonban gyakran beszéltek, és néhány esetben lépéseket is tettek ebbe az irányba. „Nem szeretném, hogy magányos legyen, mint egy egyke”, mondta Zsolt (31), és a felesége, Nóra (27) egyetértően megjegyezte, hogy a második gyereket „talán nyárra vagy mindenképpen a jövő évre tervezzük, mivel nem akarjuk, hogy túl nagy legyen a korkülönbség a két gyerek között”.

⁵ Ilonkával közös gyermekük és az előző házasságából született gyermeke (a Szerk.).

Ilonka (30) szintén azt mondta, hogy hamarosan szeretne egy második gyereket. Dóra (30) és Elemér (31) azonban nem értett egyet az időzítésben, mert Dóra korábban szerette volna a gyereket, mint Elemér. „Eredetileg három gyerekről is szó esett, de most úgy érzem, én jobban akarom a második gyereket, mint a férjem”.

A gyermekvállalás időzítése: iskolai befektetések és halasztás

Lengyel párokkal végzett hasonló interjúkban (Mynarska 2007) az alanyokat foglalkoztatta a szülővé válás életkora és életkori határa, gyakran és önkéntelenül utaltak „határidőkre” és a biológiai órára. Ezzel szemben a budapesti csoportban az időzítés kérdése nem volt lényeges szempont. Először némileg meglepőnek tűnt, hogy a nők közül csak ketten utaltak a biológiai órára. Azonban ha összehasonlítjuk a lengyelek és a magyarok első házasságkötési és első gyermekszülési életkorát, az eredmény összhangban áll a két ország statisztikai jellegzetességeivel. Lengyelországban a gazdasági átalakulást nem követte a gyermekvállalás halasztásának gyors terjedése, legalábbis az időszak kezdetén, bár Európa egyik legalacsonyabb termékenységgű országa (Mynarska 2007. 5). 1989 és 1999 között a nők átlagos életkora az első gyermek megszületésekor csak egy évvel, 23,3-ról 24,4-re nőtt (Council of Europe 2006). Az interjúk idején a lengyelek korábban váltak szülővé, mint a magyarok; az első házasságkötés átlagéletkora 24,4, az első gyermek megszületéséé 25 év volt. Ezzel szemben a halasztás Magyarországon jelentősebb volt: ott a nők első házasságukat átlagosan 25,5 évesen kötötték, az első gyermeket pedig 26 éves korban születték. (Council of Europe 2002).

A nők és a férfiak eltérően nyilatkoztak az időzítés kérdéséről, és a különbségek nem mindig estek egybe a várakozásainkkal. Míg néhány esetben a nők úgy érezték, hogy készen állnak a gyermekvállalásra, a partnerük még várni akart. Például Károly (26) azt mondta, hogy „hatalmas felelősség gyereket vállalni, és még nem állok rá készen”. Ezzel szemben az élettársa, Emese 26 évesen a biológiai óra miatt aggódott. Péter (31) és felesége, Márta (24) esetében ellenkező volt a helyzet. A beszélgetés idején nagyjából egy éve voltak házasok, és azért kötöttek házasságot, hogy támogatott lakáshitelhez juthassanak. A hitel előfeltételei közé tartozott, hogy vállalják, négy éven belül megszületik az első és a következő négy éven belül a második gyermekük. Miután aláírta az iratokat, Péter (31) lelkesen bele akart vágni a gyerekvállalásba: „igen, a lehető leghamarabb gyereket akarok. Úgy tűnik, én képviselem a női mintát ebben a családban és Márta a férfiét, aki a halasztás mellett érvel”. Márta (24) ezzel szemben azt mondta, hogy „neki már megvan a PhD-ja, de én még csak most kezdtem el, és erre akarok koncentrálni. Ez nem azt jelenti, hogy nem akarok gyereket, de nem most azonnal”.

A gyermekvállalás előfeltételei: az életesemények sorrendje

A gyermekvállalás előfeltételeivel kapcsolatban teljes egyetértés mutatkozott abban, hogy a megfelelő lakás elsődleges fontosságú. „Nem lehet albérlet, hanem a saját lakásod”, mondta Kati (23), aki otthagyta a főiskolát és együtt élt az egyetemi végzettségű Sándorral (36). „Saját lakásnak kell lennie, nem a szülőkkel közösnek”, jegyezte meg a programozó Gyuri (31), aki jelenleg a barátnőjével a szülei lakásában él. Feri (28) a következő szükséges életkörülményeket sorolta fel: „friss levegő, egy kert és egy kutya”. További előfeltételek közé tartozik a pénzügyi stabilitás, a biztos jövedelem és a biztonság. „Biztos munkahely nélkül felelőtlenység lenne gyereket vállalni”, mondta Pali (42), aki Júliával (32) élt együtt. Károly (26) szerint az anyagi biztonságon kívül a lelki felkészültség és bizonyos fokú érettség a legfontosabb feltételek. Márta (24) szerint egy jó, boldog partnerkapcsolat szintén fontos, valamint „legyenek gyermekgondozási lehetőségek, amiért nem kell borzasztó összegeket kifizetni”.

A gyermekes párok általában kissé idősebbek voltak, mint a gyermektelen csoport tagjai, és az anyagi és társadalmi helyzetük stabilabbnak tűnt. A gyermekvállalás előfeltételeivel kapcsolatban hasonló véleményen voltak, mint a fiatalabb csoport. Az első és legfontosabb szempont számukra is a lakás volt. Elemér (31) szerint „anyagilag megvolt minden, ami kell. Volt egy lakásunk, valójában mindkettőnknek volt, azokat eladtuk, és vettünk egy nagyobbat. Biztosan nem lett volna gyerekem, ha albérletben élek”. Nóra (27) véleménye szerint szükséges „legalább két szoba, mert mégsem élhetünk egymás hegyén-hátán”. „30 lettem, találkoztam a férfivel, akit szeretek, volt lakásom, autóm és egy jó állásom, ami lehetővé tette, hogy elmenjek szülni” – mondta Ilonka (30).

Meglepő módon egyik női interjúalany sem sorolta a nemi egyenjogúságot és a partner házimunkában és a gyermek ellátásában nyújtott segítségét a gyermekvállalás előfeltételei közé. Ennek vagy az lehet az oka, hogy úgy érezték, ez a kapcsolatukban már megvalósult, vagy pedig elfogadták a magyar társadalomban uralkodó modellt, amely szerint a férfi a kenyérkereső.

Pszichológiai következmények: a kiszámíthatatlanság sötét oldala

A párok szerint jelentős stresszforrás volt az állandó bizonytalanság abban, hogy meg tudják-e teremteni a gyermekvállaláshoz szükséges körülményeket. „Minden korrump, nem igazán működik tisztességesen, lehetetlen ezt vagy azt elintézni, az élet tele van feszültséggel, és mindenki stresszes”, mondta Zsolt (31). Az előző rendszerben „nem volt ennyi stressz és lőtás-futás, mint mosta-

nában, mert különben nem érünk el semmit”, jegyezte meg Rózsa (25). Ottó (29) véleménye szerint „úgy kezelnek, mint egy versenylovat... amit mindig csak hajtanak és hajtanak”, míg az előző rendszer „nyugodtabb volt, nyugodt volt a légkör”. „Normális volt és békés”, mondta Pali (42).

Amikor azt kérdeztük, mi miatt aggódnak a leginkább, sok válaszadó a betegség metaforáját használta, és arról beszélt, hogy fél a betegségről, a fájdalomtól, a gyengeségtől és az elesettségtől, ami a sorsa irányítására való képzetlenséget fejez ki. Jól példázzák ezt a következő gondolatok: „Van ez a félelmem a betegségektől” (Emese, 26), „az egészség nyugtalanít a leginkább” (Liliána, 31), „a szeretteim betegsége vagy halála miatt aggódom a leginkább” (Péter, 31). Pali (42) azt mondta, hogy „rettegek, hogy fel fogom adni, depressziós leszek, és csak otthon fekszem az ágyban, bámulom a plafont, és este két sör helyett hatot is megiszok. Ettől félek a legjobban.” „Aggódok, hogy nem tudok segíteni azokon, akik közel állnak hozzám... ha szükségük van valamire és én nem tudom fizikailag vagy anyagilag megtenni, úgy értem, ha problémájuk vagy és én nem tudom őket megvigasztalni, mert nem vagyok abban a helyzetben”, mondta Liliána (31).

Ezen kívül gyakran említették a bizonytalan munkahely és a munkanélküliség okozta anyagi bizonytalanságot is a félelmük forrásaként. „A munkahelyi egzisztenciális bizonytalanság rémálmokat okoz nekem”, mondta Matyi (33). „Az anyagi biztonság, hogy nem fogsz egy bizonyos összeget megkeresni a jövőben”, mondta Ottó (29), és „hogy a fizetésem nem lesz elég... nem lesz annyim, mint amennyiért a szüleim dolgoztak és amennyit összegyűjtöttek”, mondta Józsi (32). Márta (24) a miatt aggódott, hogy ha azzal foglalkozik, ami érdekli, „hajléktalanként végezheti”.

Az átalakulás utáni társadalom: képek és elképzelések a múlttól

Vajon hogyan látják ezek a fiatal párok a rendszerváltás utáni Magyarország társadalmi valóságát? És hogyan alakítja a véleményüket a szocialista múlttól alkotott elképzelésük?

A párok hosszasan beszéltek arról, hogy tartanak az ország jelenlegi társadalmi és gazdasági helyzetének bizonytalanságától és kiszámíthatatlanságától. Bár a legtöbb adatközlő a szocializmus összeomlásakor tizenéves volt, így nem rendelkezik közvetlen tapasztalatokkal arról, hogy milyen volt akkor gyermeket nevelni, készségesen összehasonlította a két rendszert. Folyamatosan összevetést végeztek akkor is, amikor a jelenről beszéltek, mintha a jelen rideg valóságát egy szebb múlthoz képest ítélték volna meg. Amikor a helyzetüket a szocialista múlttal hasonlították össze, a két rendszer közötti egyik legfontosabb különbségnek a kiszámíthatóságot és a biztonságérzetet tartották, amelyek a jelenlegi rendszerből hiányoznak. Júlia (32) például azt mondta, hogy „az emberek

nem igazán tudják, mire számíthatnak, kiben bízhatnak, kiben nem... nem tudom, nem látok túl sok biztonságot”. Péter (31) hasonlóan vélekedett: a szocialista időszakban „aránylag erős volt a szociális háló”. Szabolcs (25) szerint „nehezebb az embereknek munkát találni, és ha találnak egy állást, nem biztos, hogy a foglalkozásuknak megfelelő helyen tudnak dolgozni”. Rózsa (25) az állásbiztonságról panaszkodott: ha elmegyek szülni, „elveszthetem az állásom, és akkor mi lesz, visszavesznek?”

Bár elismerték, hogy jelenleg több az elérhető áru, aggodalmukat is kifejezték az országot jellemző anyagiasság és a javak utáni verseny miatt. Laci (28) úgy érezte, hogy „az emberek most mások, a gondolkodásmódjuk... Akkor is nehéz lehetett gyereket nevelni. De most az emberek más dolgokat akarnak, mielőtt a gyerekvállalásra gondolnak. Lakást, autót és mindenfélét akarnak, mielőtt a gyerekekre gondolnak. Józsi (32) egyetértett: „igaz, hogy a szocializmus alatt kevesebb dolog volt, mint amire az ember vágyott... de az emberek sokkal elégedettebbek voltak attól, amit minden egyszerű ember meg tudott szerezni. Most csak félredobják a cuccokat, és a gyerekeknek minden kell, és én azt mondom, ez nem jó”.

A párok szerint a javak utáni verseny eredményeképpen nőtt az egyenlőtlenség, ami az elképzelésük szerint éles ellentétben áll a szocialista időszak egyenlőségével. „És ami még különbözik az akkori idők és a jelen között, hogy most sokkal több a lehetőség, sokkal több minden van, hatalmas kirakatok, gyönyörű áruval, például, csak meg kell keresned a pénzt, hogy megvehesd őket magadnak. A múltban támogattak minket, nem volt olyan nagy kérdés, hogy mit vegyünk, mit együnk, mert az volt, ami. Most viszont a bőség miatt frusztrált az ember, néhányan mindent meg tudnak venni, de kik ők, nem mondanám, hogy jobbak nálam, nem dolgoznak többet, mint én”, mondta Liliána (31). Robi (33) hasonló véleményen volt: „mindenki egy közepes szinten volt, nem volt se különösebben gazdag, se szegény, ami elég volt arra, hogy legyen egy TV-d, el tudj menni a Balatonra, de semmi extra”. „Most – mondta Anna (26) – családok százazrei élnek a létminimum alatt”.

Az egyenlőtlenség következménye azoknak a közösségeknek az eltűnése, amelyek emlékeik szerint a szocialista rendszerre jellemzőek voltak. Közösségekben sokkal könnyebb volt gyereket nevelni, mivel nem csupán az állami gyermekgondozási intézmények álltak rendelkezésre, hanem a gyerekek és a fiatalok számára létrehozott szervezetekben mindenki egyformán részt vett. A jelen fogyasztásközpontúsága elpusztította ezt a közösségérzést. „A társadalmi osztályok elkülönülnek. A gyerekek csak a saját köreikkel kerülnek kapcsolatba, ami nem jó, mert a keveredés sokkal jobb volt, mint ez”, mondta Zsolt (31). „Voltak közös intézmények és közös elképzelések, ami mindenki számára ugyanaz volt. Mindenkinek ugyanannyi pénze volt, nem volt ez a sok rosszindulat, mint most. Volt az úttörőszövetség és a KISZ, voltak úttörőtáborok, szóval voltak szervezetek, ahová tartoztál”. Teri (27) véleménye szerint „az emberi kapcsola-

tok régen mások voltak. Egy négyszintes házban éltem, ahol mindenkit ismerem. Igazi közösség volt, egy szoros közösség, és nem tudom elképzelni, hogy ez egy hasonló házban ma újra megtörténik. A kapcsolatok és a viszonyok már nem olyan szorosak, sajnos”. Feri (28) hozzátette, hogy „a szocialista rendszerben szerintem nem engedték, hogy családok, emberek elveszenek”.

A párok véleménye szerint az új feltételek káros következményekkel jártak a jövő generációinak oktatására és erkölcsre. Péter (31) szerint „a jelenlegi társadalom legfontosabb értékei, hát őszintén szólva nincs túl jó véleményem erről. És ha összehasonlítom az akkori helyzettel, tudom, diktatúra volt. De egy diktatúra nem feltétlenül rossz. A gyerekvállaláshoz a legrosszabb környezet egy ilyen fejlődő piacgazdaság vadkapitalizmusa. Ez erkölcstelen.” „A gyerekeket a régi módon kéne oktatni, becsületességre kéne nevelni, ami teljesen erkölcsös, és nem arra, ami itt megy”, mondta Józsi (32).

Véleményük szerint „a gyerekek kevesebb nevelést kapnak az iskolában. Most minden egy gép, gépesített”, mondta Júlia (32). „Az iskola-privatizáció, hogy vannak magánóvodák, magániskolák, és ez egy probléma, ami miatt a gyerekek másféle nevelést kapnak. Állami iskolában tanultam, és normális ember lett belőlem.” „Az emberek dolgoznak, mint a kutya, hogy gondoskodjanak a családjukról, és aztán azt hiszik, hogy magániskolába kellene adniuk a gyerekeiket, mert a legtöbb magyar általános iskolában a feltételek gyalázatosak, és nem akarom, hogy a gyerekem oda menjen. Most sok múlik azon, mennyi pénzed van”, mondta Tamás (28).

A párok egyöntetűen negatívan vélekedtek a kormány családpolitikájáról és támogatási rendszeréről, és megjegyzéseikből kiderült, hogy nem látj tisztán, mire jogosultak, illetve lényegesen alulbecsülték az elérhető anyagi segítség mértékét. „Szemét”, mondta Dóra (30). „Most a fizetésem 70%-át kapom az első öt hónapban, ami nem rossz, de csak azért, mert jó állásom van. De utána a gyed szerintem kész szégyen. Összesen, a családi pótlékkal együtt nagyjából 240 Eurót érhet, ami, mindenki tudja, csak pelenkára elég, semmi másra.” Martyi (33) véleménye szerint a kormányzati segítség „katasztrófáisan gyenge”. De hozzátette, hogy „másrészt Svájcban egyáltalán nincs családtámogatás, és a célnak annak kéne lenni, hogy az emberek el tudják tartani a családjukat a kormány beavatkozása nélkül”. Ilonka (30) egyetértett, hogy „biztos nem az állami támogatás miatt akarsz gyereket”. Liliána (31) is ezen a véleményen volt: „a hetvenes-nyolcvanas években nőttem fel, amikor teljesen más szociális rendszer volt Magyarországon. Viszonylag erős szociális védőháló volt. Az emberek fizetéséhez képest az állami támogatás sokkal nagyobb arányt jelentett.” Józsi (32) szerint „a vállalatoknak gyakran volt óvodája. Például én is egy ilyenbe jártam, ami azt jelentette, hogy a vállalatok is hozzájárultak a gyerektámogatáshoz. Ez ma rendkívül ritka”.

Péter (31) és Márta (24) kivételével, akik tudtak a támogatott lakáshitelek-ről, a többi pár egyike sem rendelkezett túl sok ismerettel a kormány aktuális

szociálpolitikájáról. Például Feri (28) beismerte, hogy „fogalmam sincs, hogy létezik-e még szülési szabadság”. Éva (25) szerint „egyáltalán nem számíthatsz a kormány segítségére a gyereknevelésben és a gyerekek ellátásában. Ez a társadalom nem gyermekbarát, nem is nőbarát, különösen nem, ha gyerekes nőkről van szó.” Elemér (31) azt mondta, hogy „egyáltalán nincs tudomásom róla, hogy bármilyen támogatási rendszer létezne”, és szerinte ez egy alapvetően politikai kérdés, amivel nem szeretne foglalkozni.

Az előző fejezetben felsoroltakon kívül a gyermekes párok más dolgok miatt is aggódtak, mint például a televízióban megjelenő erőszak, a terrorizmus, a növekvő bűnözés, valamint a mindenütt jelen levő kábítószeres és pornográfia miatt. „A régi rendszerben sokkal, sokkal jobb volt gyereknek lenni, biztonságosabb volt. Ha most is úgy lehetne, mint akkor volt, mondjuk a gyerekkorom idejében, akkor visszahoznám azt az időt”, mondta Laci (28). „A régi idők kisközössége biztonságos környezetet jelentett egy gyereknek. Mert ami most itt van Pesten, az kemény”, jegyezte meg Szabolcs (25). „Túl sok erőszak van most a társadalomban, és szerintem túl sok beteg ember”, mondta Nóra (27). „A TV-függés szörnyű az erőszakos műsorok miatt, és a gyerekek az interneten nagyon csúnya nyelvezettel találkoznak. Amikor kicsi voltam, ez nem létezett. Sokat olvastam.”

Az „otthon” fogalma: intimitás és biztonság

A biztonságihiány és a stressz közepette interjúalanyaink számára az egyetlen biztos pont, ami menedéket jelent, az otthon. Ezt az egyetlen olyan helynek látják, ahol az emberek értelmes életet élnek, ahová menekülhetnek a politika kiszámíthatatlansága, a gazdasági nehézségek és a verseny elől. Ez az eredmény egybecseng a szakirodalom által a kádári időszokról festett képpel. Érdekes azonban, hogy a második demográfiai átmenet során lezajló individualizációval kapcsolatos jelenlegi diskurzussal ellentétben ezek a vélekedések tartósan fennmaradtak. Úgy tűnik, az egyének továbbra is a személyes kapcsolataikra támaszkodnak a bizonytalansággal szemben, és a család és az otthon maradtak a biztonság szférái.

Amikor az otthon fogalmának jelentőségéről kérdeztük őket, interjúalanyaink döntő többsége elsősorban a biztonságot említette: „Az otthon fogalma elsősorban biztonságot jelent” vagy „az otthon az a biztos pont, ahová haza mehetsz” és „csak olyasmit jelent, hogy csak ott vagyok biztonságban”.

A második leggyakoribb válasz a béke és a nyugalom képeire utalt. Például „az otthon az, ahol mindent kizárhatok, ahol megnyugodhatok, ahová visszahúzódhatok, ahol azt csinálhatom, amit akarok. Béke, nyugalom, többé-kevésbé ez minden” vagy „békesség, egy hely, ahová elmehetsz, és mindenki ki van

zárva. Csak azok vannak körülöttem, akik békét és nyugalmat tudnak teremteni, és nem kell másokkal és a hülyeségeikkel foglalkoznod...”

Végezetül, számos adatközlő az otthon fogalmát a családdal kötötte össze. „Az otthon filozófiai vagy elméleti értelemben a családot jelenti, ahová jó menni, és ahol jól érzed magad” vagy „az az apu-anyu-gyerekek dolog, szóval általában ilyen volt körülöttünk, még ha apa nélkül nőttem is fel”. És „az a melegség és jóság... ebéd minden vasárnap. Jó családi légkör.” És „egy olyan családi légkört jelent, ami boldog, békés, nem csak egy gyerek van, hanem több, és mindenki egészséges, és ez az egész egy olyan légkör, ami miatt értelme van dolgozni, gürcölni...”. Azonban mivel úgy tűnik, az otthon biztonsága az egyén társadalmi valóságának csak egy nagyon kicsi szelete, ezért önmagában nem elégséges feltétele a gyermekvállalásnak.

Tárgyalás

Ebben a tanulmányban egyéni narratívákat vizsgáltunk, hogy jobban megértsük a poszt-szocialista Magyarországon lejátszódó „demográfiai krízist”. Az adatok alapján a vizsgált fiatal budapesti párok közül gyakorlatilag mindenki szeretne gyermeket. Ez egybevág azokkal a survey eredményekkel, amelyek szerint a gyermektelenség országos szinten 7%-os, amelyből 4-5% orvosi terméketlenségre vezethető vissza, ami megfelel a nyugati népességek körében mért értékeknek. Nem találoztunk olyan párokkal, akik csak egy gyermeket szerettek volna, noha az egy-gyermekes családmodell kezd normává válni a gyermekvállalási korban levő magyarországi párok körében. A mintába került fiatalok azonban nehézségekkel szembesülnek, amikor össze akarják hangolni gyermekvállalási vágyaikat a poszt-szocialista világ valóságával. Ezért a halasztás stratégiája mellett döntenek, és néhány kivételtől eltekintve nem érzik sürgősnek, hogy szülővé váljanak. Ez az eredmény egybevág Aassve, Billari és Spéder (2006) következtetéseivel, akik a magyarországi Generations and Gender Survey, az „Életünk fordulópontjai” kutatás elemzése során arra jutottak, hogy „jelentős halasztás figyelhető meg a gyermekvállalás és a családalapítás kezdeti időpontjában” (2006. 148), és „kevés jel mutat arra, hogy ez visszafordulna”. A szerzők szerint ez a halasztási tendencia egy „halasztási átmenetet” (Kohler et al. 2001) jelenthet, azaz a fiatal kohorszok körében megváltoznak az attitűdök és a normák.

Az adatközlők gondolatait a bizonytalan körülmények miatti aggodalom uralja, különösen az új, ingatag munkaerőpiac és a korábbi szocialista rendszer nyújtotta biztonsági háló eltűnése miatt. Ezek a fiatal párok a poszt-szocialista világot kiszámíthatatlan és nem biztonságos helynek látják, különösen az idealizált szocialista múlttal összevetve. Ezen elképzeléseik alkotják reprodukciós döntéseik hátterét. Ezek szerint a múltban működtek a szociális ellátások, a

biztonsági háló és a közösségek, egyenlőség volt. A neoliberális kapitalista gazdaságot, amely arra ösztönzi az embereket, hogy aktív cselekvőként gondoljanak magukra, ahol a verseny egyenlőtlenségeket hoz létre, erkölcsstelennek tekintik, és nem a fejlődés lehetőségét látják benne. Mivel a szocialista múlttól valójában egyik interjúalany sem rendelkezik felnőttként megélt, közvetlen tapasztalatokkal, a rendszerváltás előtti időszakra vonatkozó nézeteik feltételezésünk szerint a szülői generációtól származnak, akik számára a rendszerváltás egyfajta sokkot jelentett.

Ebben a viszonylag kisméretű, célzott mintában tapasztalt vélekedések alátámasztják és magyarázzák a két nagy magyarországi adatbázis, az Életmód és időmérleg (1999–2000) és az Ifjúság 2000 következtetéseit is (Róbert – Bukodi 2005). Eredményeik szerint a globalizáció és a poszt-kommunista Magyarország bizonytalan körülményei több szempontból is hatást gyakoroltak az ún. „globalizációs generáció” (az 1971–1985 között születettek) felnőtté válására: azaz az iskolából a munkába való átmenetükre, az első partnerkapcsolatuk kialakítására és az első gyermekük megszületésére. Ami a munkaerőpiacra való belépésüket illeti, a kutatási eredmények szerint „a fiatalok megpróbálták a lehető legtovább az iskolarendszerben maradni” (Róbert □ Bukodi 2005. 210), feltételezve, hogy a felsőoktatás növeli annak esélyét, hogy jobb állást találjanak. Azonban az 1990-es évek munkaerőpiacának növekvő rugalmassága miatt egyre több fiatal álláskereső csak önfoglalkoztatóként tudott oda belépni, vagy csak határozott idejű (nem tartós) munkát talált. „Az oktatásban való kiterjedt részvétel és az első állás milyensége jelentős hatást gyakorolt a globalizációs kohorsz viselkedésére a családalapítás és a gyermekvállalás tekintetében” (uo.). A korábbi kohorszokhoz képest nem csupán több férfi és nő maradt egyedülálló, de jelentősen megnőtt annak a valószínűsége, hogy az első partnerkapcsolati forma élettársi együttélés legyen. A állásbizonytalanság partnerkapcsolatokra gyakorolt hatását mutatja, hogy a rövid távú vagy határozott idejű állással rendelkezők nagyobb valószínűséggel választották az élettársi együttélést, mint a házasságot. Összességében az idézett vizsgálatok azt találták, hogy a stabil munkaerő-piaci életút és az oktatási tőke felhalmozása révén csökkenthető a bizonytalanság, és ez felgyorsította az együttélések házassággá alakítását. Ami az első gyermekvállalást illeti, „a szegényes gazdasági erőforrásokkal és bizonytalan munkahelyi kilátásokkal rendelkező nők gyakran a biztos anyaságot választották a munkaerő-piaci karrier helyett, míg az iskolázottabb nők halasztották a gyermekvállalást vagy gyermektelenek maradnak” (Róbert □ Bukodi 2005. 211).

A mintánkba került párok élettörténetei nagyrészt összhangban vannak a fenti eredményekkel. Az elemzés szempontjából a legfontosabbak a gyermekvállaláshoz szükséges előfeltételekről vallott nézeteik, amelyek közé a tanulmányok befejezését, a stabil foglalkoztatást, a független lakhatás megteremtését és egy stabil partnerkapcsolat (akár élettársi együttélés, akár házasság) kialakí-

tását sorolták. Ebből a szempontból a budapesti minta hasonlóknak tűnik a nyugat-német lübecki mintához (Bernardi – Klarner – von der Lippe 2008), ahol az eredmények alapján a családalapítás uralkodó mintázata „szekvenciális”. Ebben „a szülővé válás lehetősége erősen összefügg a munkahelyi instabilitás és az életrajzi bizonytalanságok érzékelésével” (2008. 304). A szekvenciális mintázatra jellemző az az elképzelés, amely szerint a munkahelyi stabilitás, az anyagi biztonság és egy stabil partnerkapcsolat előfeltétele a gyermekvállalásnak, és a gyerekek potenciálisan veszélyeztetik a vágyott személyes életstílus megteremtését. Ez utóbbi szempont a budapesti mintában nem jelent meg; a magyar fiatal párok vágnak a gyerekekre és – legalábbis elméletben – nagyra értékelik a szülői szerepet. Azonban a stabil munkahely, az anyagi biztonság és egy erős partnerkapcsolat ugyanolyan fontos előfeltétele a gyermekvállalásnak Budapesten, mint Lübeckben. A német tanulmány szerzői szerint az az elképzelés, hogy az egyének „inkább a munkahelyi előmenetelükre koncentrálnak, amikor instabilitással és állás-bizonytalansággal szembesülnek, ... Riesman (1951) jól ismert 'integrált élet' ideálját idézi fel, amely egy egyenes karrierúthoz kapcsolódik... és az életút szakaszai között nincs szakadás”, továbbá „ez az ideál jellemzően összekapcsolódik az életnek egy racionális, tervezett, egyirányú megközelítésével”.

Hogyan magyarázhatjuk, hogy a budapesti interjúalanyok kevésbé hasonlítanak pl. a kelet-német rostockiakhoz, mint a nyugat-német lübeckiekhez? Az egyik válasz szerint az intézmények és a kultúra hatnak egymásra, és egy totalitárius rendszer különböző helyeken eltérő reakciókat vált ki. Míg a szocialista blokkban a szocializáció mutathatott bizonyos azonosságokat, a két környezet sajátos történelme következtében a viselkedésben megnyilvánuló válaszok eltérően alakulhattak. Egy másik lehetőség, hogy a különbség az egyes országok szocializmusból a kapitalizmusba való átmenetéből adódik. A kelet-német átalakulás eltért a többi ex-kommunista országétól. Egyrészt az egyesítést követő első években sok kelet-német a jobb módú nyugati tartományokba vándorolt, ennek következtében Rostockban önkiválasztás révén azok maradtak, akik hajlandók voltak szembenézni a bizonytalansággal, és képesek voltak rugalmasan megváltoztatni prioritásaikat. Másrészt a német állami beavatkozás révén felújított kelet-német infrastruktúra és az elérhető jólét egyszerűbbé tette, hogy alternatív vagy alacsonyabb jövedelemre támaszkodjanak. A budapesti minta esetében nem ez volt a helyzet, Magyarországon az átmenet éveit hasonló segítség nélkül kellett átvészeln.

Ez átvezet minket a fiatal magyarországi párok elképzeléseinek és viselkedésének vizsgálatához és a bevezető fejezetben bemutatott, a bizonytalanságnak a családalapításra és a gyermekvállalásra gyakorolt hatásával kapcsolatos modellekkel való összevetéséhez. Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy ez a fiatalokból álló csoport konkrét elképzelésekkel és követendő tervekkel rendelkezik. Azonban az őket körülvevő bizonytalan körülmények miatt ezeknek a tervek-

nek a megvalósítását gyakran halogatják – Mills és Blossfeld, valamint Giddens modelljének megfelelően –, mert nehezen tudnak hosszú távú elköteleződést jelentő tartós partnerkapcsolatot kialakítani és gyermeket vállalni. Az életútjuknak ezen a pontján úgy tűnik, hogy a tanulásra és a munkahelyi előmenetelre koncentrálnak. Ezt tekintik a stabil jövő előfeltételének, amelynek elválaszthatatlan része a tartós elköteleződés és a gyermek. Ebben a mintában kevés bizonyítékot találtunk arra nézve, amit Johnson-Hanks „józan opportunizmusnak” nevezett, vagy amit nevezhetnénk a felbukkanó lehetőségek „ad hoc” megragadásának is. Például egy-két kivételtől eltekintve a munkahelyváltások és a jobb állások keresése nem jellemző ezekre a párokra. Lehetséges, hogy ennek az az oka, hogy a minta városi, viszonylag iskolázott emberekből áll, akik szocializációjuk révén a tanulást a stabil és biztos előmenetel előfeltételének tartják. Informátoraink azt a Friedman és szerzőtársai által javasolt bizonytalanság-csökkentő stratégiát sem választották, hogy házasságkötés és gyerekvállalás révén korán elkötelezzék magukat. Mint láthattuk, épp ennek az ellenkezője történt, mindkét eseményt gyakran bizonytalanul hosszú időre elhalasztották. A kérdés természetesen az, hogy ezek a párok kifutnak-e az időből, mielőtt családot alapítanának, mivel előtte biztos és stabil feltételeket szeretnének teremteni maguk számára.

Végezetül szeretnénk amellet érvelni, hogy a rendelkezésre álló gazdag narratív adatok segítenek megérteni a társadalmi valóság szubjektív értelmezését egy olyan fiatal nőkből és férfiakból álló minta vizsgálata révén, akiknek az életét tizenéves koruk elején egy jelentős társadalmi-gazdasági átalakulás formálta. A velük készült interjúk alulról felfelé irányuló perspektívából mutatják be a gyermekvállalási szándékokat, valamint feltárják azt, ahogyan az egyéni, szubjektív nézőpontok tükrözik és egyúttal újraalkotják a tágabb társadalmi valóságot. Bár ezek a célzott mintán alapuló eredmények nem általánosíthatók más kohorszokra vagy földrajzi egységekre, fontos adatokkal szolgálnak a poszt-szocialista környezetben megnyilvánuló gyermekvállalási szándékokkal és viselkedéssel kapcsolatos döntési folyamatokról.

Murinkó Livia és Takács Zoltán fordítása

IRODALOM

- Andorka Rudolf – Spéder Zsolt (1996): Poverty in Hungary in 1992–1995. *Szociológiai Szemle*, 2. 1–26.
- Aassve, A. – Billari, F. C. – Spéder Zs. (2006): Societal transition, policy changes and family formation: Evidence from Hungary. *European Journal of Population*, 22/2. 127–152.
- Beck, Ulrich (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage, London.
- Beck, Ulrich (1999): *World Risk Society*. Polity Press, Cambridge.

- Bernardi, L. – von der Lippe, H. – Klärner, A. (2008): Job Instability and Parenthood, 2008. *European Journal of Population*, 24/3. 287–313.
- Blossfeld, H. P. – Prein, G. (1998): *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. Westview Press, Boulder.
- Council of Europe (2000 és 2002): *Recent Demographic Developments in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Delaney, Carol (2004): *Investigating Culture: An Experiential Introduction to Anthropology*. Blackwell, Oxford.
- Ferge, Zsuzsa (2000): Poverty in Hungary and in Central and Eastern Europe. In Gordon, David – Townsend, Peter (eds.): *Breadline Europe*. Policy Press, London.
- Friedman, Debra – Hechter, Michael – Kanazawa, Sotoshi (1994): A theory of the value of children. *Demography*, 31/3. 375–401.
- Gal, Susan – Kligman, Gail (2000): *The Politics of Gender after Socialism*. Princeton University Press, Princeton.
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press, Stanford.
- Giddens, Anthony (1992): *The Transformation of Intimacy*. Stanford University Press, Stanford.
- Giddens, Anthony (1999): *Runaway World: How Globalization is Reshaping our Lives*. Profile Books, London.
- Hall, David R. (2002): Risk society and the Second Demographic Transition. *Canadian Studies in Population*, 29/2. 173–193.
- Heiner, R. A. (1983): The origin of predictable behavior. *The American Economic Review*, 73. 560–595.
- Johnson-Hanks, Jennifer (2005): When the future decides. Uncertainty and intentional action in contemporary Cameroon. *Current Anthropology*, 46/3. 363–385.
- Kohler, H-P. – F.C. Billari – J.A.Ortega (2001): Towards a theory of lowest-low fertility. *Max Planck Institute for Demographic Research*. Working Papers WP
- Lesthaeghe, R. □ Surkyn, J. 1988. Cultural dynamics and economic theories of fertility change. *Population and Development Review*, 24/1. 1–45.
- Lupton, D. (1999): *Risk*. Routledge, London.
- Mills, Melinda – Blossfeld, Hans-Peter (2005): Globalization, uncertainty and the early life course. A theoretical framework. In Blossfeld, Hans-Peter – Klijzing, Erik – Mills, Melinda – Kurz, Karin (eds.): *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. Routledge, London.
- Mynarska, Monika (2007): Is there a deadline for parenthood? Paper presented at the Annual Meeting of the Population Association of America. Session: 96, Ideational Factors in Fertility Behavior and Change. New York.
- Neményi Mária – Tóth Olga (1998): *A nők társadalmi szerepének változásai az ezredfordulón*. MTA Szociológiai Intézet, Budapest.
- Perelli-Harris, Brienna (2008): Ukraine: On the border between old and new in uncertain times. Special Collection 7: Childbearing Trends and Policies in Europe. Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, 19/29. 1145–1178.
- Philipov, Dimiter – Dorbritz, Jurgen (2003): *Demographic consequences of economic transition in countries of Central and Eastern Europe*. Council of Europe Publishing, Strasbourg.

- Philipov, Dimiter – Spéder Zsolt – Billari, Francesco (2006): Soon, later or ever? Impact of anomie and social capital on fertility intentions in Bulgaria and Hungary. *Population Studies*, 60/3. 289–308.
- Rapp, Rayna (1999): *Testing Women, Testing the Fetus: The Social Impact of Amniocentesis in America*. Routledge, New York.
- Regini, M. (2000): Between deregulation and social pacts: The responses of European economies to globalization. *Politics and Society*, 28/1. 5–33.
- Róbert Péter – Bukodi Erzsébet (2005): The effects of the globalization process on the transition to adulthood in Hungary. In Blossfeld et al. (eds.): *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. Routledge, London. 177–213.
- Rivkin-Fish, Michelle (2005): *Women's Health in Post-Socialist Russia: The Politics of Intervention*. Indiana University Press, Bloomington.
- Schnaiberg, Allan – Reed, David (1974): Risk, uncertainty and family formation: The social context of poverty groups. *Population Studies*, 28/3. 513–533.
- Spéder Zsolt (2006): Változások az ezredfordulón: kiemelt demográfiai csoportok, nők, idősek, fiatalok és gyerekek. In Andorka Rudolf : *Bevezetés a Szociológiába*. (2. átdolgozott kiadás) Osiris, Budapest. 357–369.
- Spéder Zsolt – Kamarás Ferenc (2008): Secular Fertility decline with distinct Period Fluctuations. *Demographic Research*, 19. 599–664.
- Szelenyi, Ivan – Robert Manchin (1987): Social Policy under State Socialism: Market Redistribution and Social Inequalities in East European Socialist Societies. In Rein, Martin – Esping-Anderson, Gosta – Rainwater, Lee (eds.): *Stagnation and Renewal in Social Policy*. M.E. Sharpe, New York.
- Szivós Péter – Tóth István György (1999): *TARKI Monitor Jelentések. Monitor 1999*. TÁRKI, Budapest.
- Van de Kaa, D.J. (1987): Europe's second demographic transition. *Population Bulletin* 42/1. 1–59.
- Wilkinson, J. (2001): *Anxiety in a Risk Society*. Routledge, London.

Tárgyszavak:

Termékenység
Gyermekvállalás
Kérdőíves kutatás

**CHILDBEARING IN TIMES OF UNCERTAINTY: YOUNG COUPLES
NARRATIVES FROM HUNGARY***Abstract*

Almost twenty years after the collapse of socialism in Eastern Europe, birth rates continue on a downward slope, reaching “lowest-low” fertility levels. Previous attempts to explain this phenomenon focused primarily on the economic hardships created by the transition to a market economy leading to crucial decisions by young couples who were presented with a new way to reconcile work, education and family obligations. It is the authors’ contention that the decline in birth rates is not simply the result of an evaluation of new economic conditions but represents a change in individual subjectivities, reflecting the way in which the new uncertain conditions are the context for the creation of new personal identities and life strategies. As the neoliberal market ideology, with its different versions of morality and goals, collides with old socialist values, reproduction becomes a central issue that is being contested and reconfigured to fit into these new strategies and identities. Attending to young couples and listening to how they perceive their lives after the “transition”, tells us not only about issues of reproduction but their narratives also serve as a lens through which to view the society that is coming into being.

In the current paper, using a set of in-depth interviews from Budapest, Hungary, the authors focus on reproductive decision making under the condition ushered in by the ‘transition’, namely, uncertainty in the economic and the social sphere in which behavioral alternatives are unclear and behavioral outcomes are not always predictable. Their subjects’ response to the uncertain conditions is considered one of the pathways through which demographic behavior might be affected in the post-socialist context of institutional change.